

Рецензія

офіційного рецензента доктора психологічних наук, професора, директора Навчально-наукового інституту фізичної культури, спорту та реабілітації Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Соколової Ганни Борисівни на дисертаційну роботу Керцман Ольги Олександрівни «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами», поданої на здобуття наукового ступеню доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність теми дисертації набуває особливої гостроти та значущості в умовах зростання кількості дітей з особливими потребами. Військові події, стресові ситуації та обмеженість соціальних, освітніх, реабілітаційних заходів збільшують відповідальність батьків за розвиток та соціалізацію дітей з особливими потребами. Сім'я постає головним, а іноді єдиним середовищем розвитку такої дитини. Послаблення дієвості спеціальної освіти через дистанційне навчання потребує активної участі батьків, особливо матерів у навчальному процесі дитини. Втім, матері бувають неосвіженими у складних процесах розвитку та соціалізації дитини з особливими потребами, не вміють будувати оптимальні відносини як з дитиною так і з оточенням у неочікуваній соціальній ролі особливої дитини. Визначений виклик до сучасної психологічної науки потребує відповіді у вигляді нових досліджень особливостей материнської поведінки при наявності аномалії розвитку у дитини та розробки сучасних способів розкриття особистісного потенціалу матерів, оптимізації материнського ставлення як інтегральної соціально-психологічної характеристики жінки в ролі матері. Проблема, що розглядається у дисертаційному дослідженні, є актуальною як у теоретичному плані для сучасної психологічної науки так і для практичної

допомоги молодим матерям у формуванні оптимальних взаємовідносин з дитиною та оточенням.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах наукової програми кафедри загальної та диференціальної психології «Психологічні особливості життєдіяльності особистості в умовах соціально-психологічних трансформацій українського суспільства» (номер державної реєстрації: 0124U000215), затверджена вченою радою Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського (протокол №13 від 24.06.2021 року).

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації та їх достовірність. Забезпечені методологічним обґрунтуванням вихідних теоретичних позицій, використанням взаємодоповнюваних методів, що відповідають меті та завданням дослідження, репрезентативністю вибірки, використанням узагальнення результатів практичної волонтерської роботи дисертантки з сім'ями, які виховують дітей з особливими потребами, а також поєднанням кількісних та якісних методів аналізу отримання емпіричних даних, використанням методів математичної статистики, поглибленому аналізу сучасних джерел, що налічує 229 найменувань, і з них 48 іноземною мовою.

Наукова новизна полягає в тому, що:

вперше:

- визначена структура психологічної травми матері дитини, обґрунтовано її соціальну обумовленість;
- виявлено психологічні засади формування стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами, що є системоутворювальними характеристиками позитивного функціонування особистості – життєстійкість, цілі та мотиви, прагнення до психологічного благополуччя та емоційний інтелект;

- визначені специфічні ознаки та критерії стилів материнського ставлення до особливої дитини, варіанти материнсько-дитячої взаємодії при відхиленнях у розвитку дитини;

- розроблено методикау визначення стилю материнського ставлення у матерів дітей з порушенням розвитку, емпірично підтверджена її надійність та валідність;

уточнено і конкретизовано:

- загальні закономірності материнства як основної мотивації матері дитини з порушенням розвитку – соціалізація дитини та матері;

- специфіку процесів трансформації структури та змісту потребо-мотиваційної сфери матері дитини з порушеннями розвитку, взаємозв'язок стилю материнського ставлення та її особистісних характеристик;

- механізми формування особливостей материнського ставлення до дитини з порушеннями розвитку;

розширено та поглиблено:

- з позицій екзистенційного аналізу засновки рефлексивного процесу осмислення-переживання матір'ю порушень розвитку дитини;

- методологічні принципи отримання й інтерпретації показників-рівнів і тенденцій формування особливостей материнського ставлення до дитини з особливостями розвитку;

дістало подальшого розвитку:

- методи соціально-психологічної реабілітації матерів дітей з особливостями розвитку;

- система заходів, спрямованих на компенсацію дефіцитарності материнської потребо-мотиваційної сфери та моделювання оптимального стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання розробленої методики визначення ознак та критеріїв стилю материнського

ставлення до особливої дитини, що дає можливість діагностувати для подальшої корекції материнське ставлення до дітей з особливостями розвитку. Виявлені психологічні засади формування та оптимізації у матерів дітей з особливими потребами стилю материнського ставлення, що дозволяють ефективно організовувати та спрямовувати життєстверджувальну діяльність зазначеної категорії осіб. Результати, отримані в ході дослідження впроваджено в практичній роботі з жінками, які виховують особливих дітей та об'єднані в громадських організаціях «Творчий центр індивідуального розвитку», «Одеське міське товариство інвалідів». Результати дослідження можуть бути використані в практиці сімейного консультування, в сімейній, індивідуальній та тренінговій роботі з батьками особливих дітей.

За результатами дослідження написано та надруковано при підтримці Департаменту соціальної політики Одеської державної обласної адміністрації дві інформаційно-просвітницькі брошури, які розповсюджено серед жінок, що виховують дітей з особливими потребами. Розроблена та впроваджена комплексна програма компенсації дефіцитарності материнського ставлення до особливої дитини, емпірично доведена ефективність даної програми для оптимізації материнсько-дитячих відносин у сім'ї, яка виховує дитину з особливостями розвитку.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці лекційних курсів, практичних занять і семінарів для психологів, вчителів, соціальних працівників, безпосередньо пов'язаних з проблемами сімей, які виховують дитину з особливими потребами.

Повнота викладення матеріалу дисертації відображена у 29 наукових публікаціях з яких 7 статей у фахових виданнях, 2 статті у закордонних наукометричних виданнях, 20 публікацій у збірниках тез та доповідей міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 282 сторінки комп'ютерного тексту, основний текст викладено на 204 сторінках. Робота містить 33 таблиць, 38 рисунків.

У **вступі** обґрунтована актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження; розкрито наукову новизну та практичне значення здобутих результаті; наведено дані про апробацію результатів дослідження та публікації за темою дисертаційної роботи; подано відомості про її структуру та обсяг.

У **першому розділі** дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами» здійснено теоретичний аналіз феномену материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Оглянуто процеси історичного формування соціально-культурних установок щодо материнства. В результаті теоретико-методологічного аналізу сучасних досліджень виявлені умови та чинники формування материнського ставлення до дитини з особливими потребами – психотравма від народження дитини з порушеннями розвитку, її складові та ПТСР. Процеси переживання психотравми, її вітальних загроз досліджено дисертанткою з позиції екзистенційного аналізу, виявлено роль афектів переживання у формуванні емоційного відгуку матері – вчинку прийняття ризику бути разом з особливою дитиною. Визначено, що баланс травми по вчинку прийняття дитини, як найсильніший відображення реальності матері дитини з особливими потребами визначають стиль материнської поведінки. Досліджено протиріччя та трансформація материнської сфери, виявлена конструктивна, трансформація, через яку мати опановує травму та деструктивна трансформація, що створює емоційний дефіцит у відносинах з довіллям, формує у матері ознаки ролі жертви та неадекватні стилі материнського ставлення. Проведено логічне продовження теоретичного аналізу психодинаміки поведінки матері особливої

дитини як варіанту поведінки особистості стресогеної ситуації дозволило авторці визначити в якості психологічних засад материнського ставлення фундаментальні психологічні конструкти – життєстійкість, прагнення до психологічного благополуччя, мотивація та емоційний інтелект. Слід відмітити вдало розроблену дисертанткою модель трансформації материнської сфери та формування ознак материнського ставлення при порушеннях розвитку дитини. Проведений теоретиком методологічний аналіз продемонстрував вміння авторки обирати нові підходи та синтезувати можливості різних відходів, що й дозволило інтегрувати дослідженні девіантного материнства в простір сучасних досліджень поведінки особистості стресової ситуації. Викладений матеріал є чітко структурованим, логічним, сприймається цілісно.

В другому розділі дисертації «Методологічні засади емпіричного вивчення ставлення матерів до дітей з особливими потребами» викладено програму та етапи емпіричного дослідження, наведена загальна характеристика обстеженого контингенту жінок та дітей (480 осіб). Дисертанткою проведено обґрунтування розробки методики діагностики стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Викладено авторський опитувальник материнського ставлення (ОМС) та проаналізовано результати його апробації. Складено батарею психодіагностичних методик, спрямованих на вивчення взаємовпливу складових психологічних засад материнської поведінки в стресової ситуації психотравми та ознак стилю материнського ставлення до такої дитини.

В третьому розділі дисертації «Результати емпіричного дослідження взаємозв'язків стилю материнського ставлення та психологічних властивостей матерів дітей з особливими потребами» проаналізовано та представлено результати емпіричного дослідження складових психологічних засад материнської поведінки у жінок, що проявили певні стилі материнського ставлення. Досліджено також особливості материнсько-дитячої взаємодії та прояви психічних станів матерів та дітей. За якісно-кількісним аналізом

виокремлено групи матерів які показали оптимальний стиль материнського ставлення (35%) жінок, жертвний стиль материнського ставлення виявлено у (25%), суперечливий стиль виявлено у (21,67%) жінок, та дистантний стиль показали (18,33%) матерів особливих дітей. На основі проведення порівняльного аналізу результатів діагностики груп обстежених жінок високим та низькими рівнями показників стилів материнського ставлення при перевірці за t-критерієм Стьюдента було підтверджено статистикою достовірності відмінностей за показниками стилю та психологічних засад, та охарактеризовано психологічні особливості конфігурацій та проявів кожного стилю материнського ставлення до дитини з особливими потребами. Дисертанткою доведено, що оптимальний стиль материнського ставлення формується при конструктивній трансформації материнської сфери, чинниками якої є механізми високих рівнів життестійкості, прагнення до суб'єктивного благополуччя, мотивації та емоційного інтелекту. Неадекватні стилі материнського ставлення формуються при дефіцитарній трансформації що забезпечено низькими або суперечливими рівнями психологічних засад материнського ставлення до дитини з особливими потребами. В результаті пошуку способів оптимізації материнської поведінки Керцман Ольгою Олександрівною розроблено програма соціально-психологічної реабілітації матерів дітей з особливими потребами та виокремлено її етапи. Модулі розробленої та апробованої реабілітаційної програми спрямовані на оптимізацію сприйняття психотравми, надання інформаційної, психологічної та соціальної допомоги, подолання протиріччя соціальної ролі матері, залучення до соціального досвіду, навчання здатності моделювати поведінку за допомогою емоційного інтелекту.

Дисертантка продемонструвала цілісну завершену роботу началом якої став новий підхід до аналізу чинників девіантного материнства, що продовжено визначенням ознак життєвого стилю та особливостей трансформації материнської сфери при порушеннях розвитку дитини. Дослідження логічно

завершено розробкою та впровадженням програми соціально-психологічної реабілітації матерів дітей з особливими потребами. В роботі також проведено діагностика ознак стилів та рівнів психологічних засад материнського ставлення після впровадження програми. Порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента для залежних груп впевнено констатував статистично достовірне покращення у всіх показників, що доводить досягнення мети реабілітаційної програми та усього дисертаційного дослідження.

Висновки роботи є науково обґрунтованими та доведеними, чітко сформульованими, узгоджуються з даними, наведеними в основних розділах роботи, що дозволяє судити про ступні виконання поставлених завдань і досягнення мети роботи.

Оцінюючі дисертаційну роботу Керцман Ольги Олександрівни позитивно, хочу висловити деякі зауваження та побажання:

1. Материнське ставлення – інтегральна характеристика жінки в ролі матері, втім увага дисертантки зосереджена на особливостях та оптимізації материнсько-дитячої взаємодії. На наш погляд, недостатньо розглянуті процеси формування нових способів взаємодії з оточенням, які теж є важливими для соціалізації як матері, так і дитини.

2. Проведене всебічне дослідження трансформації материнського ставлення до дитини з особливими потреба можна було б збагатити хоча б стислим оглядом впливу соціальних мереж на зміст та прояви материнської смисложиттєвої сфери. Сюжети цифрового простору стрімко вриваються у життєвий простір матері особливої дитини та можуть нести суперечливу інформацію.

3. Авторкою розроблено та апробовано психодіагностичний інструмент, за допомогою якого можна встановити стилі материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами. У третьому розділі детально розглянуто та проаналізовано психологічні особливості матерів з певним стилем материнського

ставлення. Хотілося б більш детально довідатися, чи була варіативність застосування стилів материнського ставлення до дитини з особливими потребами чи все ж мати переважно демонструвала лише визначений стиль.

Висловлені зауваження та побажання аж ніяк не знижують загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи Керцман Ольги Олександрівни.

Загальний висновок. Дисертаційна робота Керцман Ольги Олександрівни «Психологічні засади оптимізації материнського ставлення у матерів дітей з особливими потребами» є самостійним, завершеним дослідженням, має очевидну наукову новизну і практичну значущість, відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 року, а її авторка заслуговує присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Рецензент:

доктор психологічних наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
фізичної культури, спорту та реабілітації
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Ганна СОКОЛОВА

ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНЬСЬКОГО

від «___» _____ 20__ р.

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ

Начальник відділу кадрів